

УДК 343.34:349.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.58>

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ГАЛУЗІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ В МИРНИХ ЦІЛЯХ

Лесь І.О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства

факультету міжнародних відносин

Національного авіаційного університету,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0596-3749>

Лесь І.О. Інституційні механізми забезпечення міжнародного співробітництва у галузі забезпечення використання атомної енергії в мирних цілях.

Правова природа міжнародного співробітництва у сфері мирного використання атомної енергії визначає різні рівні міждержавного співробітництва. Інституційний рівень передбачає солідарність діяльності суб'єктів міжнародного права в рамках функціонування спеціальних платформ і міжнародних організацій, таких як Міжнародне агентство з атомної енергії, Агентство ядерної енергії організації економічного співробітництва та розвитку, Всесвітня асоціація операторів атомних електростанцій та Європейське співтовариство з атомної енергії. Інституційне співробітництво відбувається на міжнародному та регіональному рівнях. У ході дослідження встановлено, що інституційний вимір міжнародного співробітництва проявляється у багатьох різноманітних формах, які пропонують своїм суб'єктам різні форми взаємодії, створюючи оптимальні умови для реалізації поставлених перед ними завдань. У цьому плані активні форми взаємодії явно перевершують пасивні форми взаємодії. Основною метою співробітництва у сфері мирного використання атомної енергії є забезпечення безпеки цієї діяльності. Дослідження правового забезпечення мирного використання атомної енергії дозволяє виділити конкретні форми взаємодії держав: інформаційне, правове забезпечення регулювання правового співробітництва, регулювання технічного співробітництва.

У статті проаналізовано змістовні ознаки поняття «міжнародне співробітництво у сфері забезпечення безпеки мирного використання атомної енергії» та розглянуто теоретичний підхід до визначення рівня та форми міжнародного співробітництва, його обсягу та змісту, що визначає правове забезпечення вказаних механізмів, їх реалізації та специфіку режиму міжнародного співробітництва. Охарактеризовано основні напрями діяльності міжнародних організацій у сфері забезпечення та підтримки діяльності з мирного використання атомної енергії, їх цілі та заходи. Розкрито зміст правових інструментів, що використовуються на глобальному та регіональному рівнях для встановлення ефективних форм взаємодії держав у розглянутих сферах.

Ключові слова: ООН, Міжнародне агентство з атомної енергії, Агентство ядерної енергії організації економічного співробітництва та розвитку, Всесвітня асоціація операторів атомних електростанцій, Європейське співтовариство з атомної енергії, атомна енергія, міжнародне співробітництво, мирні цілі.

Les I.O. Institutional mechanisms for ensuring international cooperation in the field of ensuring the use of atomic energy for peaceful purposes.

The legal nature of international cooperation in the sphere of the use of atomic energy for peaceful purposes determines different levels of interstate cooperation. The institutional level provides for the solidarity of the activity of the subjects of international law within the framework of the functioning of special platforms, international organizations, such as the IAEA, NEA OECD, Euratom, etc. Institutional cooperation is carried out both at the international and regional levels. In the course of the research, it was established that the institutional level of international cooperation is manifested in a wide number of different forms, which provide a different format of interaction of its subjects, create optimal conditions for the implementation of the

tasks set before them. In this, active forms of interaction significantly prevail over passive ones. The priority goal of cooperation in the field of the use of atomic energy for peaceful purposes is to ensure the safety of this activity. The study of legal support for the safety of the use of atomic energy for peaceful purposes allowed us to determine specific forms of cooperation between states: legal support for informational cooperation, normative-legal and normative-technical cooperation.

The article analyzes the substantive features of the concept of «international cooperation in the field of ensuring the safety of the use of atomic energy for peaceful purposes», for which doctrinal approaches to determining the levels and forms of international cooperation are considered, the substantive content of legal support for this activity is established, as well as the peculiarities of the institutional level of international cooperation. The description of the main areas of activity of the International Atomic Energy Agency, the Organization for Economic Cooperation and Development Nuclear Energy Agency, the World Association of Nuclear Power Plant Operators and the European Atomic Energy Community is provided, their goals and measures to ensure the safety of the peaceful use of atomic energy are defined. The content of the legal instruments used both at the global and regional levels to establish effective forms of interaction between states in the field under consideration is disclosed.

Key words: UN, International Atomic Energy Agency, Organization for Economic Cooperation and Development Nuclear Energy Agency, World Association of Nuclear Power Plant Operators, European Atomic Energy Community, atomic energy, international cooperation, peaceful goals.

Постановка проблеми. Постійно зростаючий процес глобалізації є одвічною тенденцією міжнародних відносин, а міжнародне співробітництво фактично є парадигмою існування та розвитку міжнародних відносин. Масштабні аварії на атомних електростанціях дозволили міжнародній спільноті повною мірою усвідомити високий ризик мирного використання ядерної енергії, створивши «рушійну силу» для оптимізації взаємодії держав у сфері атомної енергетики. Подальший розвиток атомної енергетики неможливий без достатніх стабільних умов функціонування ядерної енергетики та забезпечення ядерної безпеки в глобальному сенсі [1]. Водночас характер діяльності у сфері використання ядерної енергії, яка є складною галуззю ядерно-паливного циклу та атомно-енергетичного комплексу, визначає зміст такого співробітництва. Це у свою чергу потребує теоретичного переосмислення власне сутності та елементів поняття «міжнародне співробітництво», а також напрямків і форм реалізації у сфері мирного використання атомної енергії.

Стан опрацювання. Незважаючи на актуальність порушеної проблематики, її розвиток у вітчизняній доктрині ще не став предметом широкомасштабного, глибокого, комплексного дослідження. Як слушно зазначається в літературі, поняття «міжнародне співробітництво» майже не отримало серйозного теоретичного дослідження через його уявну простоту, «ілюзорну» прозорість і зрозумілість [2, с. 11]. Водночас наукові пошуки дослідників у галузі міжнародних відносин були переважно присвячені теоретичним аспектам категорії «міжнародне співробітництво» [3, с. 7, 9].

Ознайомлення з цими працями дозволяє поглибити теоретичні уявлення про природу міжнародної співпраці у галузі атомної енергетики, оскільки вони розкривають їх сутність з філософської, психологічної та соціологічної точок зору. У той час як практична юридична складова цього складного механізму переважно не враховується. Крім того, досі не приділено належної уваги існуючій міжнародній системі поведінки у сфері використання атомної енергії у мирних цілях, формам і методам правових гарантій безпечного використання атомної енергії та повноті контролю за нею. Тому визначення інституційних механізмів забезпечення міжнародної співпраці у галузі забезпечення використання атомної енергії в мирних цілях має вкрай актуальне значення для розвитку міжнародного права в цілому.

Метою цієї статті є встановлення змісту поняття «міжнародне співробітництво в галузі використання атомної енергії» та встановлення інституційних механізмів забезпечення міжнародної співпраці у галузі забезпечення використання атомної енергії в мирних цілях.

Виклад основного матеріалу. Термін «міжнародне співробітництво» складається з двох частин. Одна з них підводить нас до загального поняття «співробітництво», яке тлумачний словник визначає як «участь у якихось спільних справах», «спільна з кимось дія, діяльність» [4, с. 452]. З точки зору соціології та психології, цей вид діяльності проявляється як активна поведінка суб'єктів, у взаємодії яких починають збігатися цілі та інтереси, відбувається узгодження зусиль та дій, прагнення до взаємодопомоги, що приносить користь [5, с. 33]. Ця активність виражається через позитивний тип взаємовідносин – «взаємодію», а не через інший вид соціальної взаємодії – «конкуренцію» [5, с. 40].

Друга складова - «міжнародна» - стосується сфери відносин, у яких відбувається активна взаємодія її учасників – суб'єктів міжнародного права. Водночас у літературі наголошується, що термін «міжнародне співробітництво» можна розглядати не лише як «безпосередню спільну діяльність відповідних суб'єктів міжнародного права», а й у розумінні «принципів міжнародного права» [6, с. 14].

З прийняттям Статуту Організації Об'єднаних Націй принцип співпраці між державами вперше набув загальноприйнятого і, отже, універсального значення, згідно з яким держави були зобов'язані здійснювати таку співпрацю у «вирішенні міжнародних проблем у певному економічному, соціальному, культурно-гуманітарному полі» [7]. Пізніше в інших міжнародних і регіональних актах (особливо в Декларації 1970 р. про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами [8], Заключному акті Ради безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. [9] та ін.) зміст цього принципу було розкрито найбільш об'єктивно. Таким чином, у цьому сенсі цей термін означає основоположний принцип, на якому базується діяльність основних органів міжнародного права.

Як зазначає В.В. Черкасова, «поняття «міжнародне співробітництво» відображає процес взаємодії двох або більше суб'єктів, що виключає застосування збройного насильства та працює для досягнення спільних інтересів» [10]. Під міжнародним співробітництвом, на думку Г.П. Жаровської, розуміється спільна діяльність суб'єктів міжнародного права на основі спільних цілей і завдань відповідно до норм і принципів міжнародного права [11]. Водночас у міжнародно-правовій науковій літературі наголошується, що не слід змішувати поняття «співпраця» та «інтеграція». Особливий акцент робиться на «міжнародній інтеграції» як вищій формі співробітництва [12].

Отже, найбільш загальну форму міжнародного співробітництва в галузі атомної енергії можна визначити як взаємодію між суб'єктами міжнародного права, що виявляється у спільній діяльності суб'єктів міжнародного права, що переслідують спільні цілі та завдання щодо забезпечення безпечно-го використання атомної енергії.

Зміст міжнародного співробітництва у сфері використання атомної енергії включає сфери ядерного паливного циклу та ядерно-енергетичного комплексу. Таким чином, головна мета міжнародного співробітництва в цих сферах - забезпечення безпечного використання атомної енергії – досягається шляхом вирішення цілком конкретних завдань. Цю задачу можна представити як результат конкретного зонування території: забезпечення проектування, будівництва та експлуатації розробки уранових рудників, виробництва ядерного палива, поводження з радіоактивними відходами та відпрацьованими джерелами іонізуючого випромінювання, переробки відпрацьованого ядерного палива, ядерних установок та поводження з радіоактивними відходами [13].

Перераховані «напрямки» фактично є змістом діяльності, пов'язаної з використанням атомної енергії, виступаючи її видами. До речі, слід зазначити, що в рамках забезпечення безпечного використання атомної енергії особливу роль відіграє регулювання взаємодії держав у надзвичайних ситуаціях та ядерних аваріях. З одного боку ця проблема є невід'ємною частиною вирішення завдання безпечної експлуатації ядерних установок та забезпечення безпеки ядерно-паливного циклу. З іншого боку це настільки важлива діяльність, що вона має пріоритетне, навіть вирішальне значення для міжнародного співробітництва.

Міжнародне співробітництво в галузі атомної енергії здійснюється на двох рівнях: інституційному та позаінституційному, залежно від його цілей. На інституційному рівні політика співпраці реалізується шляхом створення міжнародних організацій і формулювання міжнародних договорів. Метою першого напрямку співробітництва є створення «основи» для постійного співробітництва між державами щодо мирного використання атомної енергії. При цьому основними правовими документами цього напрямку міжнародного співробітництва є міжнародні договори, тому метою цього напрямку співробітництва є формулювання правових норм та визначення основних форм і механізмів здійснення міжнародного співробітництва. Це відображає взаємопроникнення та взаємозалежність основних напрямків інституційного та позаінституційного міжнародного співробітництва.

Інституційне співробітництво відбувається на міжнародному та регіональному рівнях. Так, у 1957 році було створено Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) як універсальну міжнародну організацію у сфері мирного використання ядерних технологій, до складу якої входять 171 держава (станом на 15 липня 2023 року). Головною метою його діяльності є забезпечення умов для безпечного використання ядерної науки і техніки в мирних цілях і підтримання міжнародного миру і безпеки [14]. Статтею 3 Статуту МАГАТЕ передбачений широкий спектр можливих напрямів співпраці за його посередництва, зокрема: сприяння розвитку атомної енергії та розширення її мирного використання, за-

побігання розповсюдженню ядерної зброї та запобігання використанню атомної енергії для немирних цілей; розробка стандартів ядерної безпеки; допомога в подоланні наслідків ядерної катастрофи тощо.

Співпраця в кожній сфері може приймати різні форми. Хоча в самому Статуті МАГАТЕ цей термін не вживається, систематичний структурний аналіз його положень дозволяє виділити наступні форми співпраці. Наприклад, у рамках першого напрямку це може бути у формі: спільного використання «людських ресурсів» (дослідників та експертів); навчання та підготовку фахівців у сфері використання атомної енергії; організації форумів, конференцій тощо; консультації; обмін документами; надання матеріально-технічної допомоги (надання матеріалів, обладнання та технічних засобів, необхідних для науково-дослідної роботи) тощо (стаття II А Статуту МАГАТЕ).

Тому в рамках цього напрямку МАГАТЕ наділено контрольними функціями, які реалізуються через моніторинг та інспекцію. Ці операції не могли б бути ефективними без скоординованої взаємодії МАГАТЕ та зацікавлених країн, які добровільно взяли на себе зобов'язання забезпечити доступ інспекторів, призначених Агентством, до контрольованих об'єктів.

Крім того, слід зазначити, що зобов'язання держав-членів МАГАТЕ за Статутом (зокрема, стаття III А.5, стаття III В.2, XI.4, XII) не виконуються автоматично. З цією метою МАГАТЕ використовує унікальну систему гарантій, що розуміється як набір заходів, спрямованих на підтвердження того, що відповідна держава дотримується своїх міжнародних зобов'язань щодо запобігання використанню її ядерної програми для виробництва ядерної зброї.

Правовою основою для застосування таких гарантій є угоди про контроль, схвалені відповідними країнами після затвердження Радою керуючих МАГАТЕ [15, с. 12]. Такі угоди можна розділити на три категорії: угоди про комплексні гарантії з державами, які не володіють ядерною зброєю [15, с. 13]; угоди з добровільними зобов'язаннями з державами, які володіють ядерною зброєю [15, с. 14]; і угоди про гарантії щодо конкретних предметів [15, с. 15]. Перші два види угод про гарантії укладаються між МАГАТЕ та державами-учасниками Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) [16], тоді як останні укладаються з державами, що не є її учасниками. Будь-яка із зазначених угод може бути доповнена додатковими протоколами.

Застосування додаткового протоколу є необхідним з об'єктивних причин, оскільки міжнародне співтовариство зіткнулося з проблемою неможливості контролю над незаявленими ядерними матеріалами держав, які підписали угоди про всеосяжні гарантії. Такі угоди розширюють контрольні функції МАГАТЕ.

Зараз діють додаткові угоди з 138 країнами та ЄВРАТОМом. Після підписання та набрання чинності протоколу МАГАТЕ має більше можливостей для збору та отримання інформації про діяльність, пов'язану з ядерним паливним циклом, включаючи дослідження у цій галузі, виробництво обладнання, ядерні об'єкти тощо. Інспектори отримують доступ до ядерних та інших об'єктів, діяльність яких оголошена відповідною державою. Водночас такі домовленості можуть призвести до небажаних наслідків, коли заплановані перевірки не обмежуються правом попередження про них безпосередньо за 24 години до їх реалізації.

Наступною платформою для міжнародного співробітництва стало створене в 1958 році Агентства з ядерної енергії Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [17]. Це міжурядовий орган, який сприяє співпраці між країнами з добре розвиненою інфраструктурою ядерних технологій. Його головна мета – забезпечення міжнародного співробітництва у сфері використання атомної енергії в мирних цілях. Зараз в організації беруть участь 33 країни.

Діяльність Агентства організована як форум для обміну інформацією та досвідом з метою надання допомоги державам-членам у об'єднанні та збереженні їх технічного досвіду. Це єдиний міжурядовий орган, який об'єднує експертів з країн, що мають найбільший досвід і можливості в різних цивільних технологіях атомної енергетики. Основною формою співпраці є міжнародна програма, яка включає різноманітні спільні проекти, в тому числі науково-дослідні, та реалізацію міжнародних ініціатив шляхом організації семінарів, практикумів, ядерних навчань і шкіл. Крім того, ОЕСР створила та надала своїм членам доступ до баз даних, що накопичують комп'ютерні програми, коди та ядерні дані, які використовуються для аналізу та прогнозування процесів ядерної промисловості.

Всесвітня асоціація операторів атомних електростанцій (ВАТ АЕС) [18] була створена в травні 1989 року експлуатуючими організаціями. Нині до неї входять усі країни світу, які будують та експлуатують атомні електростанції. Передумовою для її створення стала аварія на Чорнобильській АЕС у 1986 році. Основною формою співпраці є міжнародний проект ВАТ АЕС, який включає: обмін ін-

формацією про події; партнерську оцінку (проводиться міжнародними групами незалежних експертів та інших учасників); навчання персоналу АЕС та забезпечення технічного розвитку. (за допомогою семінарів, експертних зустрічей та курсів); завдання технічної підтримки, пошук ефективних рішень проблем членів асоціації; обмін інформацією про досвід експлуатації АЕС [18].

На регіональному рівні активна співпраця базується на створенні 29 вересня 1954 року Європейської організації ядерних досліджень (ЦЕРН) [19]. Організація об'єднує 20 країн-учасниць та здійснює управління лабораторією фізики елементарних частинок ЦЕРН і прискорювальним комплексом, включаючи Великий адронний колайдер. Основною формою співпраці в рамках організації є фундаментальні дослідження в галузі фізики елементарних частинок. Його повноваження також включають підготовку наступного покоління науковців та національне об'єднання [19].

В рамках Європейського Союзу створено Європейське співтовариство з атомної енергії (ЄВРАТОМ) [20], що включає 27 країн. Міждержавне співробітництво на рівні держав-членів ЄС втілюється в наданні ЄВРАТОМом права втручатися в його діяльність у рамках будь-якої галузі, пов'язаної з ядерним виробництвом, з метою забезпечення мирного використання атомної енергії на території держав-членів Європейського Союзу. ЄВРАТОМ також забезпечує механізм надання позик для ядерних проєктів ЄС. Правовим засобом встановлення гарантій співробітництва на цьому рівні є угоди про співпрацю, підписані ЄВРАТОМом з державами та міжнародними організаціями [20].

Висновки. Враховуючи вище викладене, ми дійшли висновку, що правова природа міжнародного співробітництва у сфері мирного використання атомної енергії визначає різні рівні співробітництва між державами. Інституційний рівень передбачає солідарність діяльності суб'єктів міжнародного права в рамках функціонування спеціальних платформ і міжнародних організацій, таких як Міжнародне агентство з атомної енергії, Агентство ядерної енергії організації економічного співробітництва та розвитку, Всесвітня асоціація операторів атомних електростанцій, Європейське співтовариство з атомної енергії. Інституційне співробітництво відбувається на міжнародному та регіональному рівнях. У ході дослідження встановлено, що інституційний вимір міжнародного співробітництва проявляється у багатьох різноманітних формах, які пропонують своїм суб'єктам різні форми взаємодії, створюючи оптимальні умови для реалізації поставлених перед ними завдань. У цьому плані активні форми взаємодії явно перевершують пасивні форми взаємодії. Основною метою співробітництва у сфері мирного використання атомної енергії є забезпечення безпеки цієї діяльності. Дослідження правового забезпечення мирного використання атомної енергії дозволяє виділити конкретні форми взаємодії держав: інформаційне, правове забезпечення регулювання правового співробітництва, регулювання технічного співробітництва тощо.

Список використаних джерел:

1. Енергетична стратегія України на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 145-р від 15.03.2006. URL: <http://consultant.parus.ua/?Doc=0390D8ADC0> (дата звернення 15.07.2023).
2. В'язовченко О.В. Міжнародне співробітництво під час розслідування ухилень від сплати податків транснаціонального характеру: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 225 с.
3. Куцевич Максим Петрович. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти [Текст]: *монографія*; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Юридична думка, 2009. – 332 с.
4. Багатомовний юридичний словник-довідник. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Holubovska_Iryna/Bahatomovnyi_iurydychnyi_slovyk-dovidnyk.pdf? (дата звернення 15.07.2023).
5. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf> (дата звернення 15.07.2023).
6. Вороненко В.В. Проблеми міжнародного співробітництва у сфері протидії ядерному розповсюдженню та ядерному тероризму [Текст]. *Архів клінічної медицини*, 2011. № 2. С. 84–90.
7. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unic/common/documents/publications/uncharter/UNCharter_Ukrainian.pdf (дата звернення 15.07.2023).
8. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140050___140050 (дата звернення 15.07.2023).

9. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі. URL: https://zakon.cc/law/document/read/994_055 (дата звернення 15.07.2023).
10. Специфіка міжнародного партнерства та співробітництва. Спільні та відмінні риси. Взаємозв'язок. URL: http://www.confcontact.com/20121221/4_cherkasova.htm (дата звернення 15.07.2023).
11. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v6/13.pdf> (дата звернення 15.07.2023).
12. Співробітництво держав у боротьбі із злочинністю. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_9.html (дата звернення 15.07.2023).
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення законодавства у сфері поводження з радіоактивними відходами. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-20#Text> (дата звернення 15.07.2023).
14. Статут Міжнародного агентства по атомній енергії. Статут, міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_164 (дата звернення 15.07.2023).
15. Глосарій МАГАТЕ з питань безпеки. URL: https://snriu.gov.ua/storage/app/sites/1/docs/pereklady_direktivy/pub1830web-2018ua.pdf (дата звернення 15.07.2023).
16. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. Договір, міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_098 (дата звернення 15.07.2023).
17. Агентство з атомної енергії. URL: https://vue.gov.ua/Агентство_з_атомної_енергії (дата звернення 15.07.2023).
18. Всесвітня асоціація ядерних операторів переводить усі українські АЕС до Паризького центру. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/04/01/vsesvitnya-asociazciya-yadernih-operatoriv-perevodyt-usi-ukrayinski-aes-do-paryzskogo-czentru/> (дата звернення 15.07.2023).
19. Європейська організація ядерних досліджень (ЦЕРН). URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/uevointegraciya/evropejska-organizaciya-yadernih-doslidzhen-cern> (дата звернення 15.07.2023).
20. Угода між Урядом України та Європейським співтовариством з атомної енергії про наукову і технологічну співпрацю та асоційовану участь України у Програмі наукових досліджень та навчання Євратом (2014-2018). Угода, міжнародний документ, правила, умови. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/956_005 (дата звернення 15.07.2023).